

Vergeeten heuvel, verdwenen landhuis

Verreweg de meeste Amersfoortse buitenplaatsen zijn al lang verdwenen: vrijwel altijd geveld door de vooroorlogse slopershamer. Een dergelijk lot heeft ook het landgoed Berg en Dal getroffen. De eens prestigieuze adellijke woning is thans vrijwel geheel vergeten.

door JOHAN TETERS

De overgang van de Utrechtse Heuvelrug naar het vlakke, moerassige gebied van de Eem verloopt grillig. Hier en daar staan geïsoleerde zandbulten in het drassige, lage land. De bekendste daarvan is ongetwijfeld de Heiligenberg in Leusden met het gelijknamige landhuis. Iets ten westen van de Eem heeft ook een dergelijke (maar kleinere) bult gelegen, op een halve kilometer afstand van de Koppelpoort en op het terrein van de huidige Prodent-fabriek.

BOEZEMBERG

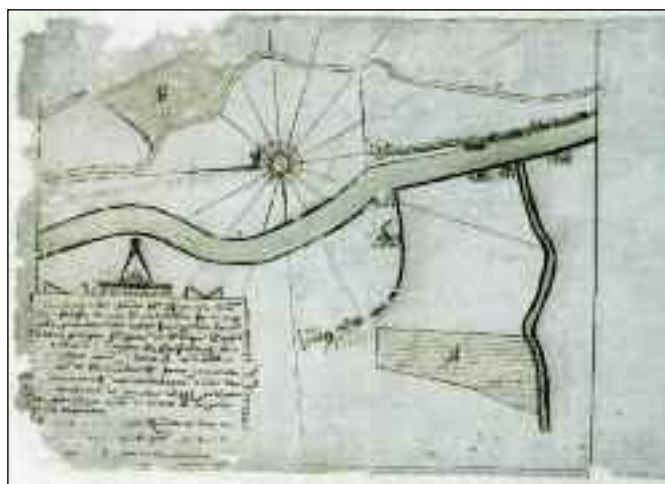
Dit heuveltje wordt in 1344 voor het eerst genoemd als Scherpenberg, een bisschoppelijk leen. De naam raakt echter buiten gebruik. In 1419 is al sprake van het meer prozaïsche Boezenberg. Blijkbaar is het heuveltje goed waarneembaar en steekt het duidelijk boven het omringende land uit: in diverse middeleeuwse akten wordt het als oriënteringspunt genoemd. Aannemelijk is bovendien dat de schilder Matthias Withoos voor zijn fameuze stadsgezicht op Amersfoort in 1671 de Boezenberg als uitzichtpunt heeft genomen.

Over middeleeuwse bebouwing rond het heuveltje zwij-

gen de bronnen. Wel bestaan er vage, indirecte aanwijzingen voor een boerderij of desnoods een versterking vóór 1344. Iets meer zekerheid bestaat er over een vijftiende-eeuwse molen op of vlak naast de bult. De eerste duidelijke vermeldingen van bewoning dateren uit de zeventiende eeuw. Het stukje Eem net buiten de Koppelpoort ontwikkelt zich dan als het haven- en industriegebied van Amersfoort. Opvallendste kenmerk daarbij is de aanleg van een aantal molens. Zo wordt ook tussen de Eem en de heuvel in de vroege zeventiende eeuw een windvolmolen met molenaarswoning aangelegd. Ten westen daarvan, aan de voet van de bult, staat een boerenhofstede. Molen en boerderij dragen dezelfde naam: Boezenberg. Rond 1750 is de molen echter al weer verdwenen.

Links: Deze kaart uit 1662 geeft het gebied net buiten de Koppelpoort aan. Het noorden is links. In het midden de Eem. Middenonder de boerderij Boezenberg bij de gelijknamige heuvel (gearceerd) en molen. De molen had de bijnaam Pismeulen. Rechts: De buitenplaats Berg en Dal rond 1850. Rechts de Eem. In het midden van de tuinen het hoofdgebouw. De weg ten zuiden van het park ligt ongeveer op de plaats van de huidige Eemlaan.

Het uitgesproken landelijke karakter van de omgeving met akkers, tabaksvelden en hooibergen verandert in 1819. De Amsterdammer George Conrad Lange, koopman en commissionair, koopt de beboste heuvel en aanliggende gronden. Op de heuvel verrijst een voor Amersfoortse begrippen fors landhuis dat de naam Berg en Dal krijgt. Dat een rijke Amsterdammer juist hier zijn zomerverblijf bouwt, doet wat zonderling aan. Eerder verwacht men de Vecht of de omgeving van Bilthoven/Zeist. Ech-

ter, in die tijd bestaan er nauwe commerciële banden tussen Amersfoort en Amsterdam. Het haventje van Amersfoort net buiten de Koppelpoort is van oudsher grotendeels op Amsterdam georiënteerd. Bovendien transformeert het gebied ten westen van de Eem zich tot woonplaats van de toenmalige gemeentelijke, vooral adellijke elite. Op korte afstand van Berg en Dal liggen de (nu ook verdwenen) buitenplaatsen Puntenburg, Hooiberg en Molenstein.

Lang heeft George niet van zijn eigendom genoten. In 1827 verkoopt hij het aan Frederik Hendrik Justus Baron van Utenhove. Een telg uit een oud adellijk geslacht dat de nodige provinciale en landelijke invloed heeft. Hij koopt diverse omliggende gronden aan, verwerft de hoeve Boezemberg en laat tevens een ongeveer vier hectare grote tuin in Engelse landschapsstijl aanleggen, compleet met vijvers, wandelpaden, bosschages en oprijlaan. Verder heeft de baron de beschikking over een stal, koetshuis, *menagerie* (dierentuin), werkplaatsen, bijgebouwen en als aardigheidje zijn eigen laad- en losplaats aan de Eem. Een aanzienlijk landgoed is geboren (zie ook pp. 20-21).

NEPVEU

In 1835 dient zich een andere eigenaar aan: Charles (later: baron) Nepveu. Ook hij doet de nodige grondaankopen, zodat het landgoed kan worden uitgebreid tot een meer dan 15 hectare groot gebied tussen de Eem en de Puntenburgerlaan.

Deze Charles Nepveu behoort tot de categorie van belangrijke, maar vergeten persoonlijkheden uit de negentiende eeuw. Als militair dient hij onder een keizer en vier koningen. Hij vecht mee met Napoleon in Rusland, strijdt tegen Napoleon bij Waterloo en leidt een Nederlands detachement in Brussel tegen de opstandige Belgen. Als vertrouweling van de Oranjes, schopte hij het tot chef van de generale staf van het leger, wordt minister van Oorlog en verricht tussendoor belangrijke diplomatieke klussen. Als een van de weinige medestanders van de tamelijk ongeliefde Koning Willem III wordt hij zelfs in de

Boven: Het hoofdgebouw van Berg en Dal rond 1908, gezien vanaf het noorden. Vanaf deze plek had men een direct uitzicht op de Eem.

Links: Charles (baron) Nepveu (1791-1871). (Alle afbeeldingen Archief Eemland, m.u.v. schilderij: Museum Flehite)

adelstand verheven en uiteindelijk benoemd tot minister van staat. Ongelooflijk maar waar is dat hij zijn landgoed maar ongaarne verlaat en dat daardoor de plaats waar nu de Prodentfabriek staat tientallen jaren lang bezocht wordt door vips. Zelf leidt Charles Nepveu er het leven van een steenrijke landjonker: hij verpacht een gedeelte van zijn gronden aan lokale boeren, stouwt het huis vol met kostbaarheden en laat de tuin diverse malen verfraaien.

Wanneer Charles in 1871 sterft, erft zijn enige kind het landgoed. Deze Jean Laurent baron Nepveu brengt het tot kamerheer van koningin Anna Paulowna. Hij speelt een bescheiden rol in de Amersfoortse politieke arena, maar onderscheidt zich vooral door zijn voorlichtingsactiviteiten op het gebied van flora en landbouw. In tegenstelling tot zijn ijzervretende vader heeft Jean Laurent een passie voor bloemen en hij wint diverse prijzen op dat gebied. Hij laat onder meer een bloementuin aanleggen, waar decennia later nog steeds door oude Amersfoorters over wordt gesproken. Het landgoed is echter voor hem te groot en hij verkoopt in 1881 ongeveer de helft van de grond met daarop het herenhuis en het park. Zelf trekt hij zich terug op de oude boerenhoeve Boezemberg, dat omgedoopt wordt in het toepasselijke Ma Retraite.

ONDERGANG

Als Jean Laurent in 1903 kinderloos en ongehuwd sterft, wordt Ma Retraite door de gemeente opgekocht. Gebouwen en gronden worden gebruikt voor de Gemeentelijke Reinigingsdienst. De hoeve vliegt in brand, wordt danig verbouwd en uiteindelijk in 1926 gesloopt. Elf jaar daarvoor is al het herenhuis van Berg en Dal afgebroken, het park verwijderd, de heuvel gedeeltelijk geëgaliseerd voor de aanleg van een arbeiderswijk en een industrieterrein. Alleen het koetshuis blijft een tijdje staan als noodwoning voor asociale gezinnen. Thans is het gehele landgoed vergeten en verdwenen. Alleen de hogere ligging van het parkeerterrein achter de Prodentfabriek herinnert nog aan de buitenplaats en de heuvel.

Johan Teters is historicus en planoloog.